

Adam Grzegorz Dąbrowski

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

ORCID: 0000-0003-4258-2435

Zbiory, kolekcje i spuścizny w zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Krótka charakterystyka i wybrane przykłady

Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN) – jedno z trzech polskich archiwów państwowych o charakterze centralnym – utworzone zostało w 1919 r., początkowo nosiło miano Archiwum Wojskowego, od 1930 r. działa pod obecną nazwą. W zasobie Archiwum znajdują się aktualnie 2932 zespoły i zbiory, liczące ponad 3,5 mln jednostek archiwalnych, zajmujących ponad 37,5 km półek magazynowych. Przede wszystkim są to archiwalia wytworzone przez naczelne organa władzy, kontroli, administracji państwowej i wymiaru sprawiedliwości, samodzielne urzędy centralne, centralne organa państwowej i spółdzielczej administracji gospodarczej, centralne instytucje finansowo-kredytowe i ubezpieczeniowe, centralne organa partii oraz organizacji politycznych, społecznych, zawodowych, kulturalnych i sportowych, wybitne osobistości państwa polskiego. Większość z nich dotyczy okresu po 1916 r., choć niektóre zespoły i zbiory sięgają XIX w. (m.in. akta partii i organizacji społecznych czy niepodległościowych), a nawet wieku XV (akta rodzin)¹.

¹ Bliższe informacje o zasobie AAN zawierają publikacje: *Archiwum Akt Nowych. Przewodnik po zasobie archiwalnym*, oprac. M. Motas, Warszawa 1973 oraz *Archiwum Akt Nowych. Informator o zasobie archiwalnym*, oprac. E. Kołodziej, współpraca W. Bieńkowska, B. Nowożycki, Warszawa 2009, t. 1 i 2. Dane o zasobie AAN dostępne są na portalu internetowym Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych www.szukajwarchiwach.gov.pl, gdzie obok podstawowych informacji (daty skrajne archiwaliów zespołu/zbioru, jego rozmiar) są dostępne krótkie opisy dziejów aktotwórcy i zawartości merytorycznej jego archiwaliów,

Tekst niniejszy jest próbą krótkiej, zwięzłej charakterystyki (ilościowej i tematycznej) zgromadzonych w zasobie AAN dwóch kategorii zespołów archiwalnych: spuścizn oraz zbiorów i kolekcji. Należy jednak już na wstępie zaznaczyć, iż pewna trudność pojawiła się już na etapie samego wytypowania spośród zgromadzonych w zasobie AAN zespołów tytułowych spuścizn oraz zbiorów i kolekcji, w celu poddania ich dalszej analizie.

W zasobie AAN znajdują się bowiem zarówno klasyczne rękopiśmienne spuścizny (czyli zawierające wyłącznie różnego rodzaju dokumentację aktową, prywatną oraz nieurzędową, zgromadzoną w związku z działalnością polityczną, zawodową, artystyczną czy społeczną) oraz spuścizny, którym towarzyszą zbiory (kolekcje), zebrane przez twórców spuścizn. Owe zbiory (kolekcje) są odzwierciedleniem zainteresowań hobbystycznych, rzucają więc światło na ich życie i działalność, stąd stanowią integralne części składowe tychże spuścizn. Dla potrzeb niniejszego opracowania zarówno spuścizny bez towarzyszącym im zbiorów (kolekcji), jak i spuścizny zawierające zbiory (kolekcje) zostały uwzględnione w stosownych obliczeniach łącznie, w jednej grupie zestawieniowej, bez względu na procentowe proporcje obu integralnych części składowych.

Druga grupa zespołów poddanych w niniejszym tekście analizie to zbiory (kolekcje). Są w zasobie AAN zarówno zbiory (kolekcje) utworzone już w Archiwum, jak i zbiory (kolekcje) utworzone poza AAN i przejęte do jego zasobu w postaci nadanej im przez samych aktotwórców – osoby prywatne oraz podmioty instytucjonalne (urzędy, stowarzyszenia, partie polityczne, organizacje społeczne). I w tym wypadku można wyraźnie wyróżnić zbiory (kolekcje) stanowiące części składowe tylko uzupełniające w danym zespole dokumentację aktową, jak i zbiory (kolekcje) przekazane do zasobu AAN bez dokumentacji aktowej. W niniejszym opracowaniu oba te przypadki zostały uwzględnione.

Inną kwestią dotyczącą obu powyższych grup zestawieniowych, którą należałoby poddać analizie, jest nazewnictwo spuścizn oraz zbiorów (kolekcji) do nich przyporządkowanych, niekiedy uniemożliwiające – bez zapoznania się z zawartością danego zespołu – właściwe przyporządkowanie do grupy spuścizn, bądź do grupy zbiorów (kolekcji). Przykładowo takie zespoły jak Akta Władysława Sikorskiego, Archiwum Ignacego Paderewskiego czy Spuścizna Stanisława Grocholskiego są typowymi spuści-

a w coraz szerszym stopniu także jego ewidencja na poziomie jednostki inwentarzowej oraz cyfrowych kopii dokumentów poszczególnych jednostek inwentarzowych. Z kolei historię samego Archiwum i kształtowania się jego zasobu przybliżyła praca: E. Kołodziej, *Zarys dziejów Archiwum Akt Nowych w latach 1919–2008*, Warszawa 2008.

znami, zaś zespół Akta i zbiór Bolesława Szcześniaka to spuścizna uzupełniona obiektami kolekcjonerskimi, zgromadzonymi przez aktotwórcę. Ale już nazwy Akta Aleksandry i Mieczysława Białkiewiczów czy Akta Jana Chojnowskiego nie wskazują, iż są to przypadki analogiczne do wymienionego wyżej zespołu B. Szcześniaka (co wykazać może dopiero analiza ewidencji tych zespołów). Nie nastęrcza problemów przyporządkowanie do grupy zbiorów (kolekcji) zespołów o nazwach Kolekcja Stanisława Dąbrowy-Kostki, Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków prasowych albo Zbiór map geologicznych (twórcami są odpowiednio: osoba prywatne, instytucja, archiwum państwowe). Ale są w zasobie AAN zbiory (kolekcje), których przyporządkowanie do grupy zespołów nie wynika z nazwy, umożliwia to dopiero analiza ewidencji (przykładowo: Fundacja Archiwum Polski Podziemnej, Agencja Prasowa Cooperation w Paryżu, Polski Komitet w Berlinie czy też Kolonia Polska w Mandżurii)². W zasobie AAN znajdują się ponadto zespoły posiadające wprawdzie w swych nazwach słowo „zbiór”, nie będące jednak typowymi zbiorami (kolekcjami) – przykładowo Zbiór zespołów szczątkowych. W tym wypadku genezą nazwy było zebranie i połączenie pod jedną pozycję ewidencyjną spisu zespołów i zbiorów wielu małych rozmiarowo zespołów, zawierających typową dokumentację aktową, wytworzoną przez aktotwórców instytucjonalnych. Takie zespoły nie zostaną uwzględnione w niniejszym opracowaniu.

Wśród zespołów zasobu Archiwum Akt Nowych 611 to rękopiśmienne spuścizny, o rozmiarach prawie 105 tys. jednostek inwentarзовych, zajmujących około 1,2 km półek (archiwalia te stanowią aż 20,8% ogółu liczby zespołów, ale tylko 3,0% jednostek oraz 3,2% metrażu). Średni rozmiar spuścizny wynosi więc 172 jednostki oraz 1,96 m.b. Z kolei różnego typu zbiory i kolekcje to 157 zespołów, liczących prawie 236 tys. j.inw., zajmujących nieco ponad 1,7 km półek magazynowych (procentowo jest to 5,3% ogółu liczby zespołów, 6,7% j.inw. oraz 4,5% metrażu). Średni rozmiar zbioru (kolekcji) to 1506 j.inw. oraz 10,8 m.b.

² Zasygnalizowana tu różnorodność nadawanych zespołom nazw to tylko dygresja, która nie ma wpływu na końcowe wyniki liczbowe niniejszego opracowania, analizie poddana bowiem została ich zawartość. Dużo „zamieszania” w kwestii nazewnictwa zespołów i zbiorów wywołało przejście w 1990 r. do AAN zasobu zlikwidowanego wtedy Centralnego Archiwum Lewicy Polskiej (czyli zasobu aktowego byłego Zakładu Historii Partii przy Komitecie Centralnym Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej). Przejęto kilkadziesiąt zbiorów tematycznych o różnych nazwach, w tym sugerujących, iż twórcami ich są aktotwórcy instytucjonalni i są tam tylko ich własne archiwalia. Tymczasem były to typowe zbiory grupujące dokumenty z wielu źródeł, których wspólnym mianownikiem jest ich tematyka. Po prostu nie przestrzegano w Zakładzie Historii Partii powszechnie przyjętych w archiwach państwowych zasad odnośnie nadawania nazw zespołom i zbiorom.

Komentarza w tym miejscu wymagają: wysoki procent liczby spuścizn w stosunku do ogólnej liczby zespołów zasobu AAN (przy jednocześnie niskich liczbach dla rozmiarów owych spuścizn) oraz stosunkowo niewielki metraż zbiorów i kolekcji (w porównaniu do liczby jednostek wchodzących w skład tychże zbiorów i kolekcji). I tak w pierwszym przypadku wspomniany wysoki procent (20,8) wynika z bardzo dużej liczby spuścizn o niewielkich rozmiarach, wręcz minimalnych ewidencyjnie – 1 j.inw., bądź metrażu 0,01. Takich spuścizn jest w zasobie AAN aż 71. W drugim zaś przypadku na te liczby wpływ mają zbiory (kolekcje) o bardzo dużej liczbie j.inw., a nie posiadających ewidencyjnego formalnego rozmiaru metrażowego (dokumentacja fotograficzna, kartograficzna, techniczna, dźwiękowa), choć realnie – jak wiadomo – archiwalia takie zajmują fizycznie półki magazynowe³.

Krótki przegląd najwartościowszych, najciekawszych czy zwyczajnie największych spuścizn zasobu AAN wypada rozpocząć od dwóch największych rozmiarowo (a jednocześnie także bardzo cennych). Największa rozmiarowo spuścizna zasobu AAN to Akta Romualda Śreniawa-Szypiońskiego, liczące 23075 j.inw., zajmujących ponad 29 m półek magazynowych archiwaliów z lat 1935–2003. Zasadniczą i zarazem najcenniejszą część tej spuścizny stanowi ponad 20 tys. teczek osobowych uczestniczek i uczestników Powstania Warszawskiego, które zawierają tabelaryczne ankiety osobowe, opisowe życiorysy, relacje i wspomnienia, fotografie, nekrologi⁴. Inną znaczącą rozmiarowo serię omawianego zespołu są materiały do dziejów poszczególnych zgrupowań, oddziałów i pododdziałów, biorących udział w walkach Powstania. Ponadto w spuściznie znajdują się fotografie, wydawnictwa, druki ulotne czy plakaty.

Kolejnym pod względem rozmiaru zespołem tej grupy są Akta Jana Chojnowskiego z lat 1952–2000, liczące 11502 j.inw. W większości jest to dokumentacja fotograficzna, o różnorodnej, rozległej tematyce dotyczącej dziejów najnowszych państwa polskiego i jego mieszkańców⁵.

³ Należy jednak zaznaczyć, iż przytoczone tu dane liczbowe dla grupy zbiorów i kolekcji zasobu AAN zdecydowanie „zawyżają” rozmiary jednego zbioru – mianowicie zbioru wycinków prasowych (z lat 1953–2009) redakcji Telewizji Polskiej, liczącego 20481 j.inw. oraz 1240 m.b. Gdyby pominąć w niniejszych rozważaniach rozmiar tego jednego zbioru, wówczas zbiory i kolekcje stanowiłyby zaledwie 1,3% ogółu metrażu zasobu AAN, a średni rozmiar zbioru/kolekcji wynosiłby 3,30 m.b.

⁴ Archiwalia zespołu akt Romualda Śreniawa-Szypiońskiego są w trakcie prac inwentaryzacyjnych, niemniej z działu teczek osobowych można swobodnie korzystać, posiadają bowiem układ alfabetyczny – według nazwiska.

⁵ Także w tym wypadku, archiwalia tworzące zespół akt (spuściznę) Jana Chojnowskiego nie posiadają ewidencji.

Trzecia pod względem wielkości spuścizna zasobu AAN liczy obecnie 5275 j.a., zajmujących ponad 62 m.b. półek magazynowych. To Archiwum Ignacego Jana Paderewskiego, zawierające dokumentację z lat 1861–1941 tego wielkiego męża stanu, wybitnego pianisty i kompozytora, działacza społecznego i niepodległościowego, filantropa, polityka, uznawanego za jednego z współtwórców odzyskania niepodległości przez Polskę po rozbiorach. Na wstępie tej spuścizny są materiały biograficzne i dokumenty osobiste oraz rodzinne z lat 1861–1941 (dokumenty metrykalne i stanu cywilnego, świadectwa, dyplomy nadań odznaczeń i orderów, dyplomy i legitymacje członkowskie organizacji i stowarzyszeń, nominacje, odręczne zapiski i notatki, testament czy też maszynopis wspomnień I. J. Paderewskiego z jego odręcznymi poprawkami i uzupełnieniami, fotografie)⁶. Część druga to materiały dotyczące działalności muzycznej z lat 1879–1940 (rękopisy i druki utworów muzycznych, programy i recenzje z koncertów, wycinki prasowe, wydawnictwa i prospekty)⁷. Następna część – stanowiąca najważniejszy fragment omawianej spuścizny – zawierają materiały związane z aktywnością społeczną i działalnością polityczną I. J. Paderewskiego w latach 1890–1941 (dokumentacja ta – wydawnictwa, druki urzędowe, publikacje książkowe, czasopisma i wycinki prasowe, memoriały, raporty, sprawozdania, korespondencja, notatki, plany i mapy, fotografie – dotyczy ogółu spraw polskich: działalności organizacji społecznych i partii politycznych na ziemiach polskich w okresie rozbiorów, prób germanizacji ludności polskiej na terenie zaboru pruskiego, organizowania pomocy materialnej dla ludności polskiej w okresie I wojny światowej, starań o odzyskanie niepodległości, całokształtu problemów polityki zagranicznej i sytuacji wewnętrznej państwa polskiego w okresie dwudziestolecia międzywojennego, wreszcie sytuacji ziem polskich i działalności władz emigracyjnych po wybuchu II wojny światowej)⁸. Pochodzące z lat 1881–1940 materiały dotyczące spraw finansowych (zeznania podatkowe, wyciągi bankowe, zestawienia, pokwitowania, rachunki, korespondencja) stanowią część kolejną omawianego zespołu⁹. Wreszcie korespondencja prywatna w układzie alfabetyczno-chronologicznym według osób i instytucji (z lat 1876–1940)¹⁰. Ostatnia część materiałów osobistych twórcy spuścizny to różnorodne materiały z lat 1817–1940, wręczone i nadesłane I. J. Paderewskiemu (wydaw-

⁶ AAN, Archiwum Ignacego Jana Paderewskiego 1861–1941, sygn. 1–247.

⁷ Ibidem, sygn. 248–586.

⁸ Ibidem, sygn. 587–3176.

⁹ Ibidem, sygn. 3177–3427.

¹⁰ Ibidem, sygn. 3428–3762.

nictwa, utwory muzyczne i literackie, broszury i prospekty, fotografie)¹¹. Spuściznę uzupełniają: dokumenty członków rodziny I. J. Paderewskiego (żony Heleny, siostry Antoniny, pierwszego mężna Heleny – Władysława Górskiego, pasierba Waclawa, krewnych żony – Barbary Obuchowicz, Emilii Jaszowskiej, Anny Jaszowskiej)¹², materiały współpracowników – osobistego sekretarza Sylwina Strakacza i jego rodziny, plenipotentą Józefa Orłowskiego oraz Heleny Lübke (sekretarki H. Paderewskiej)¹³. Na końcu spuścizny umieszczone zostały materiały luźne (korespondencja czy fotografie) od niezidentyfikowanych osób¹⁴.

Rękopiśmienna spuścizna tego badacza – amatora uległa rozproszeniu (a częściowo niestety zniszczeniu) pomiędzy różne, rozproszone po świecie, instytucje naukowe, archiwalne i muzealne. Twórcą owej spuścizny był Bronisław Piłsudski (niekiedy w pisowni Ginet–Piłsudski, starszy brat Józefa). Zesłany na Sachalin, podjął badania etnograficzne nad ludami zamieszkującymi wschodnie połacie Syberii, Sachalin i japońską wyspę Hokkaido: Giliakami (Niwchami) i Orokami (Orocami), i przede wszystkim nad Ajnami. I właśnie oryginalne fotografie autorstwa B. Piłsudskiego i przez niego opisane przedstawicieli tych ludów, stanowią najcenniejszą część składową przechowywanej w zasobie AAN jego spuścizny¹⁵.

Innymi przykładami z zasobu AAN rękopiśmiennych spuścizn, którym towarzyszą kolekcje są Zbiór Edwarda Rydza-Śmigłego z lat 1917–1939 oraz Akta i zbiór Bolesława Szcześniaka, których pełna chronologia obu części składowych ma postać [1482, 1582, 1588, 1602, 1607, 1625, 1660, 1667, 1680, 1695, 1698, 1702, 1713, 1733, 1739, 1763, 1768, 1810, 1811, 1817, 1819, 1866, 1868–1870, 1876, 1880, 1882, 1899, 1900, 1904, 1913, 1921, 1925–1927, 1929, 1931, 1933] 1934–1996 [1997]. Pierwszy z przykładowo wspomnianych tu zespołów – obok dokumentów prywatnych twórcy (w młodości działacz niepodległościowy w szeregach Związku Walki Czynnej i Związku Strzeleckiego, żołnierz Legionów Polskich, w dwudziestoleciu międzywojennym Generalny Inspektor Sił Zbrojnych i Marszałek Polski, Naczelnny Wódz Wojsk Polskich w wojnie obronnej 1939 roku) – zawiera także wiele niezwykle ciekawych wizualnie i treściowo materiałów, m.in.

¹¹ Ibidem, sygn. 3763–3825.

¹² Ibidem, sygn. 3826–4051.

¹³ Ibidem, sygn. 4052–4468.

¹⁴ Ibidem, sygn. 4469–4526.

¹⁵ AAN, Akta Bronisława Piłsudskiego 1893–1918, sygn. 119 do 123. Warto wspomnieć, iż B. Piłsudski był jednym z pionierów wykorzystania podczas naukowych badań nad kulturą wspomnianych ludów pierwotnych nowoczesnych urządzeń do rejestracji obrazu (aparatów fotograficznych) i dźwięku (fonograf).

przesyłane twórcy pamiątkowe i okolicznościowe albumy fotograficzne, życzenia, adresy, dyplomy i laurki gratulacyjne (przygotowywane przez poszczególne jednostki wojskowe, organizacje paramilitarne, stowarzyszenia kombatanckie, organizacje zawodowe i środowiskowe, szkoły i wyższe uczelnie, związki samorządowe, władze miast i gmin, osoby prywatne)¹⁶, a nawet utwory muzyczne (teksty i partytury) i wiersze poetyckie poświęcone samej osobie E. Rydza-Śmigłego czy Wojsku Polskiemu¹⁷.

Twórca drugiego ze wspomnianych w tym miejscu zbiorów to Bolesław Szcześniak. Po ukończeniu studiów w Instytucie Orientalnym w Warszawie wstąpił do służby dyplomatycznej, podjął pracę w Ambasadzie RP w Tokio jako pracownik kontraktowy. Kontynuował naukę na studiach podyplomowych na Uniwersytecie Waseda w Tokio (historia Japonii), jednocześnie prowadząc wykłady z dziedziny języka i kultury polskiej na Uniwersytecie Rikkyo w Tokio. Po przystąpieniu Japonii do wojny, ewakuowany w sierpniu 1942 r. przez południową Afrykę do Anglii, podjął pracę w Referacie Dalekiego Wschodu Ministerstwa Spraw Zagranicznych polskiego rządu emigracyjnego w Londynie. W 1948 r. przeniósł się do Stanów Zjednoczonych, gdzie podjął pracę wykładowcy historii na Uniwersytecie Notre Dame w stanie Indiana, dodatkowo pełniąc funkcję profesora wizytującego Uniwersytetu w Ottawie. Jego dorobek naukowy obejmuje kilkadziesiąt prac z zakresu historii krajów Dalekiego Wschodu oraz Europy Środkowej i Wschodniej. Obok dokumentów osobistych i rodzinnych, jego zbiór obejmuje m.in. starodruki (najstarszy pochodzi z początku XVI w.) oraz dokumenty pergaminowe i papierowe (najstarszy datowany jest na rok 1482)¹⁸, wydawnictwa naukowe i popularne dotyczące historii politycznej i kultury Japonii, Chin i Korei¹⁹, dawne japońskie publikacje (w tym dotyczące Teorii Kopernikańskiej)²⁰, rękopiśmienny tekst wstępu do planowanego japońskiego tłumaczenia *Pana Tadeusza*²¹, wreszcie dwie japońskie grafiki, zwane emaki-mono, sporządzone na długich wąskich paskach papieru nawiniętych z obu stron na drewnianych rolkach (przechowywane w AAN egzemplarze pochodzą zapewne z przełomu XIX i XX w.)²².

¹⁶ AAN, Zbiór Edwarda Rydza-Śmigłego 1917–1939, sygn. 67–171, 175–192.

¹⁷ Ibidem, sygn. 51–66.

¹⁸ AAN, Akta i zbiór Bolesława Szcześniaka [XVw. – XIXw.] 1934–1996 [1997] sygn. 139–151.

¹⁹ Ibidem, sygn. 161–180.

²⁰ Ibidem, sygn. 86.

²¹ Ibidem, sygn. 88.

²² Ibidem, sygn. 185.

Spuścizny wybitnych działaczy emigracyjnych i członków ich rodzin: Jana Kwapińskiego oraz Antoniego Pająka, są przykładami owoców rozwijanej w ostatnich latach współpracy AAN ze środowiskami polonijnymi. Jan Kwapiński od młodości był aktywnym działaczem Polskiej Partii Socjalistycznej (członek jej Organizacji Bojowej PPS, organów kierowniczych – Rady Naczelnej i Centralnego Komitetu Wykonawczego, po II wojnie światowej członek Centralnego Komitetu Zagranicznego), działaczem związków zawodowych, ministrem w rządach RP na uchodźstwie. Archiwum obejmuje jego dokumenty osobiste z lat 1940–1963 (życiorysy, dokumenty tożsamości, akty nominacyjne, legitymacje służbowe i członkowskie, notatniki adresowe, wizytowniki, także dokumenty spraw spadkowych)²³, materiały wspomnieniowe (pamiętniki w formie zwartej i przyczynkowej)²⁴, bogate materiały ilustrujące jego działalność polityczną i społeczną (teksty oficjalnych wystąpień, notatki, zestawienia statystyczne, biuletyny, robocze wersje różnych dokumentów i opracowań, korespondencja)²⁵, uzupełnione materiałami członków rodziny²⁶.

Równie aktywnym działaczem Polskiej Partii Socjalistycznej był Antoni Pająk – członek Rady Naczelnej tej partii, premier rządu polskiego na uchodźstwie w latach 1955–65, członek Rady Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1954–1965. Jego archiwum obejmuje z kolei materiały biograficzne (dokumenty tożsamości i metrykalne, dokumenty odznaczeń wraz z orderami i wstęgami, notatniki i książki adresowe, wizytowniki, prywatną korespondencję, dokumenty jego pierwszej i drugiej żony oraz dzieci)²⁷, materiały związane z zaangażowaniem w działalność społeczną i polityczną twórcy spuścizny (akty nominacyjne, kopie sprawozdań urzędów i protokołów obrad ciał kolegialnych, memoriały druki i biuletyny urzędowe, instrukcje, czasopisma, zestawienia statystyczne i finansowe, teksty wystąpień publicznych, statuty i regulaminy różnych instytucji i stowarzyszeń, korespondencja)²⁸, materiały ilustrujące powojenną działalność rządu RP na uchodźstwie (w tym protokoły posiedzeń Rządu i jego uchwały) oraz tworzących go ministerstw (ich statuty, periodyczne sprawozdania, preliminarze budżetowe, wydawnictwa) i emigracyjnych partii politycznych²⁹. Ponadto wspomnieć należy o bardzo wartościowych

²³ AAN, Archiwum Jana Kwapińskiego i rodziny 1906–2006, sygn. 1–15.

²⁴ Ibidem, sygn. 16–28.

²⁵ Ibidem, sygn. 88–159.

²⁶ Ibidem, sygn. 33–54.

²⁷ AAN, Akta Antoniego Pająka i jego rodziny 1919–2007, sygn. 1–15, 175, 214.

²⁸ Ibidem, sygn. 16–47, 137–169, 181–184, 190, 193.

²⁹ Ibidem, sygn. 48–76.

materiałach dokumentujących działalność środowisk polonijnych Argentyny, Australii, Austrii, Brazylii, Chile, Francji, Kanady, Niemiec, Rumunii, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Wielkiej Brytanii, Włoch³⁰.

Inny nabytek ostatniego okresu stanowi efekt obchodów setnej rocznicy Bitwy Warszawskiej 1920 roku – są to akta Jana Dąbskiego: polityka i działacza ludowego, przewodniczącego delegacji polskiej na rokowania w Mińsku i w Rydze o rozejm kończący działania zbrojne na frontach wojny polsko-bolszewickiej, sygnatariusz dokumentu końcowego Traktatu pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą, podpisanego w Rydze dnia 18 marca 1921 r. (potocznie zwanego traktatem ryskim). Najcenniejsze w tym zespole są rzecz jasna dokumenty związane bezpośrednio z tym fragmentem biografii politycznej Jana Dąbskiego: protokoły z plenarnych posiedzeń rokowań pokojowych polsko-rosyjsko-ukraińskich w Mińsku w 1920 r.³¹, depesze delegacji polskiej ze sprawozdaniami o przebiegu rokowań pokojowych³², korespondencja w kwestii finansowania i budżetu delegacji w Rydze, wysłania kurierów dyplomatycznych do Moskwy i Charkowa w celu utrzymania stałego kontaktu pomiędzy działającymi w Moskwie i Warszawie delegatami polskimi mieszanych komisji repatriacyjnych wraz z instrukcją specjalną dla kurierów³³, wreszcie końcowe tekstu ryskiego (z 18 marca 1921 r.), preliminarium pokojowych (z 12 października 1920 r.) oraz układu o repatriacji pomiędzy Polską a Rosją i Ukrainą, zawartego jako akt wykonawczy do artykułu VII umowy o przedwstępnych warunkach pokoju³⁴.

Przeгляд zbiorów i kolekcji – analogicznie do grupy spuścizn – zacząć należy od tych największych rozmiarowo. I tak największym jest zbiór fotografii pozytywowych i klisz negatywowych byłego Centralnego Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Liczy on 92702 j.a., tematycznie obrazujące przede wszystkim szeroko pojęte dzieje polskiego i międzynarodowego ruchu robotniczego, różne aspekty społeczne i ekonomiczne ziem polskich od końca XIX w., najważniejsze wydarzenia najnowszej historii Polski, ilustrowane rzecz jasna z punktu widzenia lewicowych partii politycznych czy pokrewnych im ideologicznie organizacji³⁵. Dokumentacja fotograficzna tworzy kolejny duży zbiór –

³⁰ Ibidem, sygn. 78–108, 170–174, 180, 183, 185, 188.

³¹ AAN, Akta Jana Dąbskiego 1912–1943, sygn. 4.

³² Ibidem, sygn. 6.

³³ Ibidem, sygn. 7.

³⁴ Ibidem, sygn. 5.

³⁵ Pomoc ewidencja tego zbioru określona jest formalnie jako inwentarz książkowy, i w istocie ma fizyczną postać zbliżoną do kart inwentarzowych, uzupełnionych jednak mi-

Zbiór Józefa Nowackiego (38441 j.inw. z lat 1960–1980). Tematyka fotografii tego zbioru jest zbliżona do omówionej wyżej kolekcji J. Chojnowskiego i dotyczy najnowszej historii państwa polskiego i jego mieszkańców³⁶. 23432 j.a. liczy Zbiór map topograficznych pochodzących z XIX oraz XX w. Zbiór ten w pierwszej kolejności podzielony został na serie według skali ich map, następnie w porządku alfabetycznym przedstawianych obszarów, wśród których przeważają oczywiście ziemie polskie³⁷.

Spośród zbiorów (kolekcji) o mniejszych rozmiarach, które można wymienić jako interesujące z badawczego punktu widzenia, warto wspomnieć o dwóch: zbiorze nazwanym Kolonia polska w Mandżurii oraz Zbiorze Stefana Uhmy. Początki stałej kolonii polskiej w Mandżurii sięgają końca XIX w. i związane są z budową zabajkalskiego odcinka transsyberyjskiej magistrali kolejowej, kiedy to rozpoczęły się prace przygotowawcze przed rozpoczęciem budowy i właściwa już budowa. Brali w nich udział Polacy jako personel inżyniersko-techniczny i administracyjny, których liczba szybko rosła, osiągając w momencie uruchomienia kolei w 1902 r. około 7000 osób (stanowiąc 30% całej kadry technicznej i administracyjnej zatrudnionej na budowie). Po 1917 r. na teren Mandżurii zaczęły napływać nowe fale Polaków: jeńcy byłej armii austriackiej, uciekinierzy z ogarniętej rewolucją Rosji i Syberii, żołnierze z rozbitej polskiej Dywizji Syberyjskiej (w 1920 r. liczebność Polonii w Harbinie szacowano na około 5000 osób). Po 1921 r. znaczna część powróciła do Polski, pozostali uczynili w latach 1935–1936 oraz w lipcu 1949 r. Zespół akt Kolonia polska w Mandżurii z lat 1917–1949 liczy 68 j.inw. dokumentacji aktowej, co stanowi około 1,20 m.b. W skład zespołu tego wchodzi między innymi dokumenty (statuty, deklaracje programowe, sprawozdania, korespondencja, egzemplarze czasopism i wycinki prasowe, rezolucje, memoriały) organizacji polskich, działających w latach 1917–1949 na terenie Mandżurii³⁸ czy dokumenty przebiegu nauczania polskich dzieci w latach 1921–1949 w Gimnazjum Polskim imienia Henryka Sienkiewicza w Harbinie (katalogi uczniów, księgi i arkusze ocen, świadectwa, protokoły egzaminacyjne, korespondencja, księgi pamiątkowe)³⁹.

niaturową pozytywową odbitką danej fotografii (tak zwaną wglądówką).

³⁶ Archiwalia tworzące zbiór Józefa Nowackiego nie posiadają ewidencji.

³⁷ AAN, Zbiór map topograficznych XIX–XX w., sygn. I/1–I/40, V/1–V/15, IX/1–IX/37, X/1–X/8, XXIX/1–XXIX/36, XXX/1–XXX/379, XXXI/1–XXXI/242, XXXII/1–XXXII/56, XXXIV/1–XXXIV/264, XXXV/1–XXXV/44, LXIII/1–LXIII/2, LXXII/1, LXXIII/1, LXXXVII/1–LXXXVII/298, LXXXVIII/1–LXXXVIII/41, CV/1–CV/702, CVI/1–CVI/152, CXX/1–CXX/883, CXXI/1–CXXI/43, CXXVIII/1–CXXVIII/198, CXXIX/1–CXXIX/379.

³⁸ AAN, Kolonia polska w Mandżurii 1917–1949, sygn. 1–33.

³⁹ Ibidem, sygn. 34–65.

Twórcą drugiego wzmiankowanego w tym miejscu zbioru był Stefan Uhma – z wykształcenia prawnik, z wykonywanego zaś zawodu ekonomista, w latach 1939–1948 związany z Polskim Czerwonym Krzyżem. Zgromadził on szereg dokumentów do dziejów tej organizacji w okresie II wojny światowej na ziemiach polskich, które przekazane zostały następnie do zasobu AAN (zbiór liczy obecnie 68 j.a., o rozmiarze około 1 m.b.). Dokumenty zbioru dotyczą statutowej działalności bieżącej centralnych i okręgowych struktur organizacji⁴⁰, kontaktów z niemieckimi władzami okupacyjnymi w Generalnym Gubernatorstwie⁴¹, sytuacji ekonomicznej i zdrowotnej ludności polskiej na okupowanych terenach (w tym wykazy Polaków aresztowanych, wysiedlonych, zamordowanych i wywiezionych do obozów)⁴², sytuacji jeńców wojennych⁴³ czy też współpracy Polskiego Czerwonego Krzyża z zagranicznymi organizacjami opiekuńczymi⁴⁴.

W 2002 r. do zasobu AAN przekazany został zbiór dokumentów i pamiątek osobistych (depozytów) po obywatelach polskich (głównie wojskowych Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, w niewielkim stopniu cywilach), poległych w walce bądź zmarłych w latach II wojny światowej i po jej zakończeniu na terenie Wielkiej Brytanii. Przez kilkadziesiąt powojennych lat depozyty te pozostawały pod administracją brytyjskich urzędów: Ministerstwa Obrony oraz Departamentu Skarbu Państwa brytyjskiego rządu. Zbiór liczy obecnie 1308 depozytów, uporządkowanych alfabetycznie według nazwiska osoby poległej bądź zmarłej. Depozyty owe zawierają niezwykle pamiątki: dokumenty tożsamości, legitymacje wojskowe i służbowe, ordery oraz inne odznaczenia, prywatną korespondencję, dokumentację dotyczącą śmierci (urzędowe metryki zgonu), fotografie najbliższych. Ponadto można tam odnaleźć biżuterię (w tym obrączki ślubne), przedmioty codziennego użytku (zapalniczki, grzebień, brzytwa), zegarki, pocztówki, dewocjonalia (modlitewniki, różańce, obrazki)⁴⁵.

Metrażowo największym zbiorem zasobu AAN jest w chwili obecnej Zbiór wycinków prasowych redakcji Telewizji Polskiej, liczący 20481 j.inw., zajmujących 1240 m.b. półek magazynowych. Zbiór ten utworzony

⁴⁰ AAN, Zbiór Stefana Uhmy 1939–1950, sygn. 1–30, 65–68.

⁴¹ Ibidem, sygn. 33, 34, 64.

⁴² Ibidem, sygn. 35–42.

⁴³ Ibidem, sygn. 43–53.

⁴⁴ Ibidem, sygn. 54–63.

⁴⁵ AAN, Zbiór dokumentów i pamiątek osobistych po obywatelach polskich zmarłych na terenie Wielkiej Brytanii, sygn. 1/1–49/10. Część depozytów – w liczbie 1630 – została przekazana do zasobu ówczesnego Centralnego Archiwum Wojskowego (obecnie Archiwum Wojskowego Biura Historycznego).

i prowadzony był przez Ośrodek Dokumentacji i Zbiorów Programowych Telewizji Polskiej z wycinków prasowych z wydawnictw ciągłych i okolicznościowych z lat 1953–2009, uporządkowanych w układzie problemowym (między innymi takimi grupami tematycznymi są tam biografie⁴⁶, historia⁴⁷, geografia Polski⁴⁸, geografia świata⁴⁹, kraje świata w latach 1969–2009⁵⁰, Polska w latach 1952–2009⁵¹). W grupie tej – archiwaliów w postaci drukowanej – wspomnieć należy także o dwóch niezwykle cennych zbiorach: prasy konspiracyjnej i powstańczej z lat 1939–1945 (stanowiący jeden z największych zbiorów polskiej prasy okresu okupacji oraz Powstania Warszawskiego, który obejmuje blisko 1300 tytułów wydawnictw niemal wszystkich stronnictw i ugrupowań politycznych, które prowadziły działalność wydawniczą w tym okresie)⁵² oraz wydawnictw drugiego obiegu z lat 1975–1989 (utworzony z dokumentów, gazet, czasopism, ulotek, wydawnictw książkowych, powstałych w wyniku działalności wydawniczej opozycji politycznej okresu Polski Ludowej)⁵³.

Spuścizny oraz tematyczne zbiory (kolekcje) stanowią niezwykle cenne uzupełnienie zasobu Archiwum Akt Nowych, w większości wytworzonego i przekazanego przez aktotwórców instytucjonalnych. W podsumowaniu jednak trzeba poruszyć kilka kwestii stanowiących refleksje autora niniejszego tekstu odnośnie przejmowania do zasobu AAN rękopiśmiennych archiwalnych spuścizn. Jak wspomniano na wstępie, AAN jest archiwum państwowym o charakterze centralnym, właściwym kompetencyjnie – co wynika ze stosownych zapisów obowiązujących aktualnie przepisów prawnych – do przejmowania materiałów archiwalnych naczelnych i centralnych organów władzy i administracji rządowej oraz innych centralnych jednostek organizacyjnych. Ale czy w istocie dotyczy to tylko dokumentacji aktotwórców instytucjonalnych, czy może też spuścizny? Czyli – czy AAN do swego zasobu powinno przejmować spuścizny tylko po osobach zajmujących wiodące miejsce w ogólnokrajowej hierarchii swoich dziedzin pracy zawodowej i innej aktywności? Tu już normatywy prawne nie dają

⁴⁶ AAN, Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków prasowych 1953–2009, sygn. 1/1-1/3728.

⁴⁷ Ibidem, sygn. 3/1-3/582.

⁴⁸ Ibidem, sygn. 6/1-6/670, 7/1-7/1868.

⁴⁹ Ibidem, sygn. 14/1-14/672.

⁵⁰ Ibidem, sygn. 15/1-15/583, 16/1-16/706, 17/1-17/405, 18/1-18/855, 19/1-19/422.

⁵¹ Ibidem, sygn. 20/1-20/272, 21/1-21/271, 22/1-22/189, 22/200-22/288, 22/299-22/615, 23/1-23/356, 24/1-24/1425, 25/1-25/1694.

⁵² AAN, Zbiór prasy konspiracyjnej i powstańczej 1939–1945, sygn. 1-1242.

⁵³ AAN, Zbiór dokumentacji opozycji politycznej 1975–1989, część objęta inwentarzem książkowym – sygn. I/1-I/131, II/1-II/872, III/1-III/1215, IV/1-IV/58, część objęta spisami roboczymi – sygn. 1-2031.

odpowiedzi, jedynie przyznając „prawo przynależności” do państwowego zasobu archiwalnego dokumentom działaczy (politycznych, społecznych, gospodarczych), twórców (w dziedzinie nauki i techniki, kultury, sztuki) oraz innych osób, które wniosły istotny wkład w rozwoju państwa polskiego, ponadto rodzin i rodów, które wywierały historyczny wpływ na sprawy państwowe – jego stosunki polityczne, gospodarcze i społeczne.

Analiza początkowych stron spisu zespołów i zbiorów zasobu AAN wyraźnie wskazuje, iż zdecydowaną przewagę mają tam właśnie spuścizny samych znanych osobistości. Rok 1990 to przejęcie zasobów byłego Centralnego Archiwum Lewicy Polskiej (byłego Archiwum Zakładu Historii Partii przy Komitecie Centralnym Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej) i zaburzenie tego stanu rzeczy – obok spuścizn czołowych dawnych działaczy ruchu robotniczego i członków kierowniczych gremiów partii lewicowych, znajdowały się tam też archiwalia mało znanych osób, nie odgrywających znaczącej roli w polskim ruchu robotniczym oraz nie zajmujących eksponowanych stanowisk w hierarchiach partyjnych. Wreszcie ostatnich kilkanaście lat to okres przejmowania do zasobu AAN spuścizn bez jakiegokolwiek selekcji ich twórców, o znikomej wartości naukowej – nierzadko typowych archiwów domowych, których wartość obniża forma fizyczna przekazanych materiałów, w postaci licznych (a niekiedy dominujących) kserokopii czy wydruków kopii cyfrowych⁵⁴. Stąd pytanie: czy centralne archiwum państwa polskiego jest właściwym miejscem do gromadzenia i przechowywania tego rodzaju archiwaliów? Może lepszym rozwiązaniem jest rzeczowa merytoryczna dyskusja z potencjalnymi darczyńcami, przekonanie ich iż może lepszym rozwiązaniem jest powierzenie takich archiwaliów – zgodnie zresztą z powszechnie od wieków znaną i stosowaną zasadą pertynencji terytorialnej – do zasobu właściwego kompetencyjnie lokalnego archiwum państwowego, względnie do innej placówki (działu rękopisów biblioteki publicznej bądź muzeum regionalnego). Wtedy archiwalia takie – a dotyczące jakiegoś aspektu historii lokalnej – na pewno będą bardziej dostępne dla badaczy tejeż właśnie historii lokalnej. Oczywiście niezbędne jest tutaj nawiązanie stosownej współpracy z takimi ośrodkami lokalnymi, ich wsparcie techniczne (na przykład przez dział konserwacji archiwaliów).

⁵⁴ Niestety, analogiczna sytuacja ma miejsce także w przypadku przejmowania dokumentacji wytwarzanej przez aktotwórców instytucjonalnych – do zasobu AAN trafia w ostatnich latach dokumentacja lokalnych instytucji, stowarzyszeń, placówek szkolnych.

Streszczenie

Archiwum Akt Nowych w Warszawie, jedno z trzech polskich archiwów państwowych o charakterze centralnym, przechowuje w chwili obecnej ponad 37,5 kilometra półek magazynowych archiwaliów. W większości są to materiały archiwalne wytworzone i gromadzone przez aktotwórców instytucjonalnych (urzędy administracji państwowej, partie polityczne, stowarzyszenia, banki). Obok takich akt w zasobie AAN znajdują się także spuścizny (archiwalia wytworzone i gromadzone przez osoby prywatne) oraz różnorodne tematyczne zbiory i kolekcje. Niniejszy tekst jest próbą krótkiej charakterystyki (rodzajowej i ilościowej) tej właśnie części zasobu AAN.

SŁOWA KLUCZOWE: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zasób, spuścizny, zbiory, kolekcje

Summary

The Central Archives of Modern Records in Warsaw, one of three Polish central state archives, stores now over 37,5 kilometers shelves of the archival documents. Mostly these are archival documents produced and collected by institutional entities (state administration offices, political parties, associations, banks). Alongside them in the Archives there are private papers (documents produced and collected by private persons) and various themed collections. This article is an attempt of the short characteristics of type and quantity of this part of documents of the Archives.

KEY WORDS: Central Archives of Modern Records in Warsaw, records, private papers, collections

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Akt Nowych

- Akta Antoniego Pająka i jego rodziny 1919–2007, sygn. 1–108, 137–175, 180–185, 188, 190, 193, 214.
- Akta Bronisława Piłsudskiego 1893–1918, sygn. 119–123.
- Akta i zbiór Bolesława Szcześniaka [XVw. – XIXw.] 1934–1996 [1997] sygn. 86, 88, 139–151, 161–180, 185.
- Akta Jana Dąbskiego 1912–1943, sygn. 4–7.
- Akta Jana Chojnowskiego 1952–2000, materiały bez ewidencji (w trakcie inwentaryzacji).
- Akta Romualda Śreniawa – Szypiorskiego 1935–2003, materiały bez ewidencji (w trakcie inwentaryzacji).
- Archiwum Ignacego Jana Paderewskiego 1861–1941, sygn. 1–4526.
- Archiwum Jana Kwapińskiego i rodziny 1906–2006, sygn. 1–28, 33–54, 88–159.

- Kolonia polska w Mandżurii 1917–1949, sygn. 1–65.
- Telewizja Polska S.A. Zbiór wycinków prasowych 1953–2009, sygn. 1/1–1/3728, 3/1–3/582, 6/1–6/670, 7/1–7/1868, 14/1–14/672, 15/1–15/583, 16/1–16/706, 17/1–17/405, 18/1–18/855, 19/1–19/422, 20/1–20/272, 21/1–21/271, 22/1–22/189, 22/200–22/288, 22/299–22/615, 23/1–23/356, 24/1–24/1425, 25/1–25/1694.
- Zbiór dokumentacji opozycji politycznej 1975–1989, część objęta inwentarzem książkowym – sygn. I/1–I/131, II/1–II/872, III/1–III/1215, IV/1–IV/58, część objęta spisami roboczymi – sygn. 1–2031.
- Zbiór dokumentów i pamiątek osobistych po obywatelach polskich zmarłych na terenie Wielkiej Brytanii, sygn. 1/1–49/10.
- Zbiór Edwarda Rydza – Śmigłego 1917–1939, sygn. 51–171, 175–192.
- Zbiór fotografii b. Centralnego Archiwum KC PZPR XIX–XXw., sygn. 1–92702.
- Zbiór Józefa Nowackiego 1960–1980, materiały bez ewidencji (w trakcie inwentaryzacji).
- Zbiór map topograficznych XIX–XXw., sygn. I/1–I/40, V/1–V/15, IX/1–IX/37, X/1–X/8, XXIX/1–XXIX/36, XXX/1–XXX/379, XXXI/1–XXXI/242, XXXII/1–XXXII/56, XXXIV/1–XXXIV/264, XXXV/1–XXXV/44, LXIII/1–LXIII/2, LXXII/1, LXXIII/1, LXXXVII/1–LXXXVII/298, LXXXVIII/1–LXXXVIII/41, CV/1–CV/702, CVI/1–CVI/152, CXX/1–CXX/883, CXXI/1–CXXI/43, CXXVIII/1–CXXVIII/198, CXXIX/1–CXXIX/379.
- Zbiór prasy konspiracyjnej i powstańczej 1939–1945, sygn. 1–1242.
- Zbiór Stefana Uhmy 1939–1950, sygn. 1–30, 33–68.

Literatura

Archiwum Akt Nowych. Informator o zasobie archiwalnym, oprac. E. Kołodziej, współpraca W. Bieńkowska, B. Nowożycki, t. 1, 2, Warszawa 2009.

Archiwum Akt Nowych. Przewodnik po zasobie archiwalnym, oprac. M. Motas, Warszawa 1973.

Kołodziej E., *Zarys dziejów Archiwum Akt Nowych w latach 1919–2008*, Warszawa 2008.